

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 41 Volume: 8 Issue: 41

Aralık 2015

December 2015

www.sosyalarastirmalar.com ISSN: 1307-9581

ARAP BELAĞATININ ÖZGÜNLÜĞÜ İLE İLGİLİ İDDİALAR VE BUNLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ THE CLAIMS ABOUT ORIGINALITY PROBLEM IN ARABIC RHETORIC AND EVALUATION OF THESE Emrullah ÜLGEN*

Öz

Müsteşrikler ve Tâhâ Hüseyin'in başını çektiği bazı dilbilimciler, Arap belâğatının Yunan menşei ilimlerden esinlenerek oluşturulduğu iddiasını gündeme getirmişlerdir. Özellikle ilk nüvelerinin ortaya çıkmaya başladığı oluşum evresinde Aristo mantığı, felsefesi ve retoriklerinin bu ilmi etkilediği iddiası, özgünlük problemine sebebiyet verdiği gerekçesiyle Arap dilbilimcilerin çoğunluğu tarafından tenkit edilmektedir. Bu evrede yabancı unsurlardan etkilendiğiyle ilgili yeterli delil olmamakla birlikte terminolojisini ve sistematizmasını oluşturmaya başladığı gelişim ve tekâmül evrelerinde Yunan kaynaklı ilimlerden nispeten etkilendiğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Arap Belağatı, Belağatçılar, Belağatın Özgünlüğü, Nahiv.

Abstract

Some linguists and orientalists, pioneered by Taha Huseyin, revieve the claim that Arabian language rhetoric was constructed by the inspiration of sciences, which are originated from ancient Greek. Especially, in the formation stage, in which the first cores appeared, the claim that Aristotelian philosophy, logic and rhetoric effected this science, is criticized by most of the Arabian linguists because of the fact that it causes originality problem. In this stage, although here isn't enough evidence about its influence from foreign elements, it is possible to say that it has relatively been influenced by the Greek origin sciences in the development and evolution stages in which systematic and terminology have begun to form.

Keywords: Arabic Rhetoric, Rhetoricians, The Originality of Rhetoric, Grammar.

Giriş

Bazı müsteşrik ve dilbilimciler, belâğat ilminin dış faktörlerin özellikle Yunan mantığı ve retoriklerinin etkisiyle geliştiğini iddia etmektedirler. Birçok argümandan hareketle de bu iddialarını delillendirmeye çalışmaktadırlar. Arap belâğatında özgünlük problemine sebebiyet veren bu iddia, Arap dilbilimcilerin çoğunluğu tarafından reddedilmektedir. Belağatın özgünlüğünü savunan dilbilimciler ise bu ilmin kendine özgü kaynakları olduğunu dolayısıyla köklerini mantık, felsefe ve retorik gibi kadim Yunan ilimlerinde aramanın doğru olmadığını ifade etmektedirler. Araştırmamızın asıl mevzusu olan belâğatın özgünlüğü çerçevesindeki tartışmalara geçmeden evvel, konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağı ümidiyle belâğat ilkelerine kaynaklık eden nahiv kurallarının oluşumunda söz konusu etkinin olup olmadığını kısaca irdelemeye çalışacağız.

A. Arap Nahvinin Oluşumunda Haricî Faktörlerin Etkisi İddiaları ve Bunların Değerlendirilmesi a. İddialar

Arap nahvinin dış faktörlerin özellikle de eski Yunan ilimlerinin etkisiyle oluştuğu iddiası, bazı müsteşrikler tarafından dillendirilmektedir. Bunlardan Braunlich, Arap nahvinde yabancı etkinin erken dönemlerde Sibeveyh'le başladığını iddia etmektedir.¹ Ortaçağ tarihçisi ve dilbilimcisi A. Merx, Arapça üzerinde eski Yunan etkisinin Mutezile tarafından önemsenen mantık vasıtasıyla gerçekleştiğini öne sürmektedir.² Nahvin muhtevastaki konuları Aristo mantığıyla ilişkilendiren Merx, Arap nahvini oluşturan kurallar, fiillerin zamansal olarak üçe ayrılması, kelimelerin üçe taksimi, i'râb, zarf, hal gibi konuları da bu iddiasına delil olarak getirmektedir.³

b. İddiaların Değerlendirmesi

Arap nahvinin özgün olmadığını iddia eden müsteşriklere karşın bu ilmin özgünlüğünü savunan müsteşrikler de bulunmaktadır. Ünlü müsteşrik Brockelmann, Sibeveyhi'nin hocası ve Arap nahvinin kurucularından Halîl b. Ahmed'in Arap kimliğine vurgu yaparak ilk dönem dilbilimcilerin yabancılardan etkilendiği iddiasının kanıtlanabilir olmadığını ifade etmektedir.⁴ Brockelmann'a göre nahiv ilminin oluşum evresi açık ve net olmadığı gibi mevcut kaynaklar da bunu aydınlatmaya yeterli değildir. Dolayısıyla bu

*Yrd. Doç. Dr. Emrullah ÜLGEN, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, eulgen230@hotmail.com

¹ Carl, Brockelmann (ts.), *Tarihu'l-edebi'l-Arabî*, çev. Abdu'l-Hamid Neccâr, Kâhire: Dâru'l-me'ârif, II, 123.

² Versteegh (1977), *Greek Elements in Arabic Linguistic Thinking*, Leiden: E.J. Brill, s. 16.

³ Versteegh (1977), *Greek Elements in Arabic Linguistic Thinking*, s. 8.

⁴ Brockelmann (ts.), *Tarihu'l-edebi'l-Arabî*, II, 123.

ilmin oluşum evresinin kapalılığını giderecek araştırmaların yapılması için yeni kaynakların keşfedilmesi gerekmektedir.⁵ İngiliz müsteşrik Carter ise Arap nahvinin bilinen ilk eseri *el-Kitâb*'da kullanılan terminolojinin eski Yunan mantık ve felsefesinden esinlenerek alındığı iddiasını doğru bulmamaktadır. Carter, Sibeveyhi'nin büyük ölçüde fıkıh sistematüğını ve terminolojisini bu eserine uyarladığını da söylemektedir.⁶

Müsteşriklerden farklı olarak Arap dilbilimcilerin çoğunluğu, ilk dönem nahiv çalışmalarında yabancı etkinin varlığını bütünüyle reddeden bir tutum sergilemektedirler. Nahiv ilminin saf Arap aklının sonucu oluştuğunu, ıstılahlarının özgün olduğunu dolayısıyla Yunan mantık, felsefe ve retorığı başta olmak üzere Latin ve Hint dilbiliminden esinlenerek oluşturulduğu iddialarını reddetmektedirler.⁷ Muhammed Tantavî, Irak'ta dış etkilerden bağımsız bir biçimde ortaya çıkan bu ilmin, tarihi süreçte muhtevasını geliştirerek sistematik bir yapıya kavuştuğunu ifade etmektedir.⁸ Şevkî Dayf ise nahvin, sadece Arapça'ya özgü olan âmil teorisine dayandığını belirterek diğer dillerden alınan dilsel materyallerle oluşturulduğu iddialarını temelden reddetmektedir.⁹

Nahiv ilminin yabancı unsurlardan esinlenerek oluşturulduğu iddiaları öncelikle bu ilmin teşekkülünü haber veren rivayetlerle desteklenememektedir. Nahiv ilminin kurucusu olarak kaynakların en çok zikrettiği Ebu'l-Esved ed-Düelî ile¹⁰ ilgili haberlerin farklı varyantlarında gramer kaidelerini oluşturmadaki öncelikli hedefinin Kur'ân metnini *lahnden* korumak olduğu anlaşılmaktadır.¹¹ Özellikle hatalı i'râb okuyuşların ciddi anlamsal problemlere sebebiyet vermesi¹², Mushaf'a bir takım hareketlerin konmasını zorunlu kılmıştır. Ebû'l-Esved'in hareketler koyarak hatalı okuyuşları engelleme çabası, nahiv ilminin ortaya çıkışı açısından dönüm noktası niteliğindedir.¹³ Ayrıca kelimeleri fâil, mef'ûl, muzâf şeklinde kategorize ederek nahivde kurallaştırmanın ilk adımını atmıştır. Buradan hareketle bazı dilbilimciler, Arap nahvinin oluşumunu bu faaliyete dayandırmaktadır. Aşağıdaki anekdot bu tespiti teyit etmektedir:

"Bir gün Hz. Alî'nin huzuruna girerken elinde gördüğüm kâğıt parçasının ne ile ilgili olduğunu sordum. Bana, 'İnsanların acemlerle ihtilatı nedeniyle dilleri bozuldu (lahn). Ben de onların itimat ettikleri ve ihtiyaç duyacaklarında müracaat edecekleri birtakım esaslar ortaya koymak istedim.' diyerek elindeki kâğıt parçasını bana uzattı. Kâğıtta, 'Kelam (cümle); isim, fiil, harf olmak üzere üç kısımdan ibarettir. İsim müsemmayı haber verir. Fiil ise kendisiyle haber verilen şeydir. Harf ise manayı tamamlamak içindir.' ifadeleri yazılıydı."¹⁴

Özetle ed-Düelî, Halîl b. Ahmed ve talebesi Sibeveyhi tarafından gerçekleştirilen erken dönem gramer faaliyetlerinin harici faktörlere özellikle Yunan menşei ilimlere dayandığı iddiasının kabul edilebilirliği oldukça güçtür. Zira bu iddialar, tarihsel verilerle örtüşmediği gibi ortaya konan deliller de söz konusu iddiaları kanıtlayacak nitelikte ve yeterlilikte değildir.

B.Arap Belâğatında Özgünlük Problemi

Arap belâğatı, tarihi süreç içerisinde gelişerek çerçevesi belirlenmiş, kuralları yerleşmiş, içerik ve yöntem açısından olgunlaşmış bağımsız ilmi bir hüviyet elde etmiştir. İlk nüvelerinin oluşmaya başladığı dönemlerde genelde dilbilimsel nitelikli özelde ise Kur'ân'ın i'câz yönünü esas alan araştırmalarda sistematik olmamakla birlikte çeşitli retorik analizler yapılmıştır. Abbasiler devrinde diğer milletlerle iletişim neticesinde artan ilmi faaliyetlere paralel olarak da bu ilmin nazarî ilkeleri büyük bir gelişme kaydetmiştir.

Belağât ilminin kaide, kavram, ıstılah ve metodolojisinin oluşumunda birçok ilim ve âlimin katkısı olmuştur. Belağât ile ilgili meselelerin ta'lîli, ıstılahların oluşumu ve tanımların belirlenmesinde harici unsurlardan özellikle de Yunan mantık, felsefe ve retorığından istifade edildiği iddiası, bu ilmin özgünlüğü çerçevesinde bir takım tartışmalara sebebiyet vermektedir. Bu iddia, belağatta orijinalite problemine sebebiyet vermesi nedeniyle Arap dilbilimcilerin çoğunluğu tarafından reddedilmektedir. Bu meyanda Arap belâğatının ilk nüvelerinin oluşmaya başladığı erken dönemlerde Kur'ân, Hadis, cahiliye şiiri gibi kendine özgü kaynaklara dayanarak geliştiğini ifade etmektedirler.

Arap belâğatının özgünlüğü ile ilgili iddialar ve tartışmalara geçmeden evvel bu ilmin tarihçesine ana hatlarıyla değinmekte yarar olduğu kanaatindeyiz. Çünkü belâğatın özgünlüğü ile ilgili oldukça geniş

⁵ Brockelmann (ts.), *Tarihu'l-edebe'l-Arabî*, II, 122.

⁶ Abbas Hasan (1971), *el-Luğatu ve'n-nahv beyne'l-hadîs ve'l-kadîm*, Kâhire: Dâru'l-me'ârif, s. 22.

⁷ Brockelmann (ts.), *Tarihu'l-edebe'l-Arabî*, II, 124.

⁸ Tantavî, Muhammed (ts.), *Neş'etu'n-nahv ve tarîh-i eşheri'n-nuhât*, Kâhire: Dâru'l-me'ârif, s. 21.

⁹ Şevkî Dayf (2005), *Medârisü'n-nahviyye*, Kâhire: Dâru'l-me'ârif, s. 20.

¹⁰ Brockelmann (ts.), *Tarihu'l-edebe'l-Arabî*, I, 172.

¹¹ Avn, Hasan (1952), *el-Luğat ve'n-nahv*, İskenderiyye: Matbaatu Ruyâl, s. 173.

¹² Ahmed Yâkût Süleyman (1994), *Zâhiretü'l-i'râb fi nahvi'l-Arabî*, İskenderiyye: Dâru'l-marifeti'l-camiyye, s. 18.

¹³ Çânim Kaddûri Hamed (1982), *Resmu'l-mushaf*, Bağdad: Lecnetu'l-vataniyye, s. 505.

¹⁴ Ebû'l-Berekât Kemâleddîn Abdurrahmân b. Muhammed Enbârî (1985), *Nüzhetu'l-elibbâ fi tabakâti'l-udebâ*, Ürdün:

Mektebetu'l-Menâr, s.18.

bir çerçevede gündeme getirilen iddiaları, belâğatın beyân, bedî', me'ânî gibi temel disiplinlerinin sırasıyla temsilcileri Câhız, İbn Mu'tez, Cürçânî gibi âlimler üzerinden tartışmaya çalışacağız.

a. Ana Hatlarıyla Arap Belâğatının Tarihsel Süreci

Diğer ilimler gibi belâğat da oluşum, gelişim, tekâmül gibi evrelerden geçerek bağımsız bir form elde etmiştir. Her evre, dilbilimdeki yetkinlikleri yanında farklı uzmanlık alanlarıyla öne çıkan âlimlerce temsil edilmiştir. Oluşum evresinde (H. III. yy.) öne çıkan Ebû Ubeyde (ö. 209/8241), Câhız (ö. 255/869) ve İbn Mu'tez (ö. 296/908) gibi şahsiyetler eserlerinde zaman zaman retorik analizler yaparak belâğatın oluşumuna büyük katkı sağlamışlardır. Belâğatle ilgili konuların genel nitelikli dilbilimsel çalışmalar ve edebî araştırmalar kapsamında ele alınması bu evrenin en bariz özelliğini oluşturmaktadır. Örneğin; Ebû Ubeyde *Mecâzu'l-Kur'ân* adlı eserinde nahvî tespitlerin yanında zaman zaman teşbîh, mecâz, kinâyeye gibi retorik analizler de yapmaktadır. Buradan hareketle dilbilimcilerden bazıları belâğat ilminin bir alt disiplini olan beyân ilmini, Ebû Ubeyde'ye dayandırmaktadır.¹⁵ Belâğat ilmine önemli katkılar sunan âlimlerin başında bu ilimle özdeşleşen Câhız gelmektedir. O, *el-Beyân ve't-Tebyîn'i* Arapları savunma amaçlı kaleme alsada kitabın bütününde hissedilen belâğî hitab üslubu, konuşma erdeminin kelimelerin manayla uyumluluğu neticesinde oluştuğu vurgusu, lâfız-mânâ ilişkisine dikkat çeken ilk kitap olması itibarıyla bu eser belâğat ilminin oluşumunda çok önemli bir işlevi olmuştur. Eserde sistematik bir biçimde olmasada teşbîh,¹⁶ itnâb,¹⁷ icâz,¹⁸ icâz¹⁹ vb. birçok kavram örnekleriyle birlikte ele alınmaktadır. Bu nedenle Câhız, çoğunluk tarafından beyân ilminin kurucusu kabul edilmektedir. Arap belâğatının oluşum evresinin önemli temsilcilerinden biri de İbn Mu'tez'dir. O, bedî' ilminin on üç başlığını klasik şiir örnekleriyle *Kitâbu'l-Bedî'* adlı eserinde ele almaktadır.²⁰ Ayrıca mutabâka ve tecnis gibi bedî' konularının sonrakilerin icadı olmadığını belirterek bu ilmin özgünlüğüne dikkat çekmektedir.²¹ Bu itibarla çoğunluk tarafından bedî' disiplinin kurucusu sayılmaktadır.

Belâğat ilminin oluşumu açısından bu evre oldukça önemlidir. Zira bu döneme kadar Arap dili belâğatının üç temel disiplini beyân, bedî' ve me'ânî müstakil birer disiplin olarak ortaya çıkmamıştı. Me'ânî daha sonraki süreçte ilmi disiplin formunu elde etse de belâğatın ana unsurlarından bedî' ve beyân disiplinlerinde ayrışma ilk olarak bu evrede gerçekleşmiştir. Yine de bu disiplinlerin alt başlıklarında kesin bir ayırımın gerçekleştiği söylenemez. Örneğin mevcut haliyle beyân ilminin konuları arasında olan mecâz ve kinâyeye başlıkları, o dönemde bedî' ilminin başlıkları arasında değerlendirilmekteydi.

Gelişim evresi ise edebî ve icâz nitelikli belâğat çalışmalarının yoğun olarak yapıldığı evredir. Bu evrede Arap dili belâğatı, kendine özgü bilimsel bir form elde etmekle birlikte icâz ve edebî nitelikli bir görüntüden tamamıyla kurtulduğu söylenemez. Rummânî (ö. 386/996), Hattâbî (ö. 388/999) ve Bâkılânî (ö. 403/1013) gibi şahsiyetler Kur'ân'ın icâz yönünü esas aldıkları çalışmalarıyla;²² Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948), Abdullah b. Mu'tez, Ebû Hilâl Askerî (ö. 395/1004) gibi şahsiyetler de edebî nitelikli çalışmalarını Arap dili belâğatının gelişimine büyük katkı sağlamışlardır.²³ Örneğin; Ebû Hilâl Askerî, *Kitâbu's-Sinâ'ateyn (en-Nazm ve'n-Nesr)* adlı eserini nazım ve şiirin sanatsal biçimlerini tespit maksadıyla kaleme almakla birlikte mecâz, kinâyeye gibi beyân konuları; hazf, zikr gibi me'ânî konuları ile bedî' ilminin otuz beş sanatını da bu eserine almıştır.²⁴ Belâğat konularını müstakil başlıklar halinde ele alan eser, bu alanın temel kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir.

Belâğatın gelişimine katkı sağlayan âlimlerden biri de retorik ilkelerin dayanaklarını tespit edip felsefesini yapan ve icâz olgusunu nazım teorisiyle temellendiren Abdu'l-Kâhîr el-Cürçânî (ö. 471/1078) dir. O, bir yandan *Delâilü'l-İcâz* adlı eseriyle belâğatın üç ana unsurundan me'ânî ilmini, diğer yandan *Esrârü'l-Belâğa* isimli eseriyle beyân ilmini sistematize ederek belâğatı gerçek kimliğine kavuşturmuştur.

Tekâmül evresinde ise Arap dili belâğatı içerik, yöntem ve üslûb açısından tamamen kendine özgü nitelikleri olan bağımsız bir ilim olmuştur. Bu ilmin beyân, bedî' ve me'ânî gibi ana başlıklarının alt başlıklarla desteklenip kategorize edildiği, terimlerin ıstılâhî anlamlarının karşılıklarının verildiği diğer bir ifade ile kavramlaştırmanın daha sistematik bir hal aldığı evre, Sekkâkî (ö. 626/1229) ile birlikte bu evredir.

¹⁵ Abdu'l-Raof (2006), Hussein, *Arabic Rhetoric*, New York: Routledge, s. 35.

¹⁶ el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî (1998), *el-Beyân ve't-tebyîn*, tahk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, II, 328.

¹⁷ Câhız (1998), *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 194.

¹⁸ Câhız (1998), *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 199.

¹⁹ Câhız (1998), *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 153.

²⁰ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Ebu'l-Abbas Abdullah b. Muhammed b. Cafer İbnu'l-Mu'tez (1982), *Kitâbu'l-bedî'*, Beyrut: Dâru'l-Mesire.

²¹ İbn Mu'tez, Abdullah (1982), *Kitâbu'l-bedî'*, Beyrut: Dâru'l-Mesire, s. 2.

²² Dayf, Şevkî (2005), *Medârisü'n-nahviyye*, Kâhire: Dâru'l-me'ârif, ss. 102-120.

²³ Dayf (2005), *Medârisü'n-nahviyye*, s. 120-139.

²⁴ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz.: Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl Askerî, *Kitâbu's-sinâateyn el-kitâbe ve's-şi'r*, thk.: Ali Muhammed Bicavî, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim (1952), Kâhire: Dâru İhyâ'î'l-kütübî'l-Arabiyye.

Sekkâki; *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eserinde daha önceleri bedî' ilminin konuları arasında değerlendirilen teşbîh, kinâye ve mecâz başlıklarını beyân ilminin muhtevasına dâhil ederek belâğatın sistematize edilmesinde önemli bir görev icrâ etmiştir. Diğer bir ifade ile önceki kaynaklardan istifade ederek mantık ilmi ışığında belâğat konularını ilmî bir metotla düzenlemiş, kuralları rafine ederek belâğatı daha sistematik bir yapıya kavuşturmuştur.²⁵

Gelişme ve tekâmül evresinde retorik pratiklerin birtakım ilkelere bağlanmasıyla daha sistematik bir yapıya kavuşan Arap belâğatı, kolektif fikir ve çabalar sonucunda kuralları yerleşmiş, terminolojisi ve metodolojisi oluşmuş nihayetinde müstakil bir ilim olarak diğer ilimler arasındaki haklı yerini almıştır.

b. Arap Belâğatının Oluşumunda Mantık ve Felsefesinin Etkisi İddiası ve Bunun Değerlendirilmesi

Tâhâ Hüseyin başta olmak üzere bazı dilbilimcilere göre Arap belâğatı, oluşumundan tekâmülüne kadar ki geçen bütün evrelerde eski Yunan mantığı ve felsefesinden etkilenmiştir. Tâhâ Hüseyin (ö. 1889/1973), Fransızca kaleme aldığı daha sonra Arapça'ya tercüme edilen makalesinde, Aristo'nun Müslümanların yalnız felsefede değil aynı zamanda beyân ilminde de ilk muallimi olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiasını dilbilimde otorite kişilerce belâğatın kurucularından kabul edilen Câhız örneğiyle delillendirmeye çalışmaktadır. Belâğatın temel disiplinlerinden beyânın müessisi Câhız'ın, Aristo'dan etkilendiğini söyleyerek belâğatın temellerini eski Yunan mantık ve felsefesine dayandırmaya çalışmaktadır.²⁶ Günümüz araştırmacılarından İbrahim Selâme ise Abdu'l-Kâhir Cürçânî'nin Yunan mantığından etkilendiğini iddia etmektedir. Ona göre Cürçânî, mana tahlilinde edebî zevki ve doğallığı öne çıkarsa da Aristo'dan etkilenmesi nedeniyle üslubunda aklî yöntem belirgin olarak göze çarpmaktadır.²⁷

Arap belâğatının oluşumunda eski Yunan mantık ve felsefesinin etkisinin olup olmadığı ya da hangi düzeyde olduğu konusu dilbilimcilerce tartışılmaktadır. Ancak konuyla ilgili tartışmalara geçmeden evvel, özellikle mantık-belâğat etkileşiminin karşılıklı mı yoksa tek taraflı mı olduğu sorusuna cevap mahiyetinde kısa bir tespitin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Mantık ilmi, aklî ilkelerin kurallar formuna dönüşümü olarak değerlendirildiğinde, belâğatın mantıktan etkilendiğini söylemek daha doğru olsa gerektir. Zira mantık bir alet olup bütün ilimlerin temelidir. Temel oluşturulduktan sonra bilim ve diğer disiplinler bunun üzerine inşa edilebilir.²⁸ Nitekim bu ilmin kurucusu kabul edilen Aristo, mantığı bilimlerin girişi, aleti veya bilimin şekli olarak değerlendirmektedir. Hatta bütün bilimler kendisine muhtaç olduklarından o, bilimlerin bilimidir. Başka bir deyişle, birçok ilim mantık ilmine ihtiyaç duyduğu halde mantık herhangi bir ilme ihtiyaç duymamaktadır.²⁹

Mantık, felsefe ve kelâm gibi aklî ilimler, tarihsel süreç içerisinde birbirlerinden istifade ederek gelişmişlerdir. Dolayısıyla bunları birbirinden bütünüyle bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Aynı şekilde aklî tespit ve değerlendirmelerin zaman zaman öne çıktığı belâğat konularının, bunlardan hiçbir şekilde etkilenmediği iddiası doğru değildir. Çünkü belâğatle bu ilimler arasındaki etkileşimin varlığına delalet eden birçok argüman vardır. Mesela; Mu'tezile ve Eş'ârî ekolüne mensup âlimler arasında ciddi ilmî münazaralara konu olan i'câz olgusu, kelâm ilminin olduğu kadar belâğatın da ortak başlıklarından birini teşkil etmektedir. Aynı şekilde daha çok kelâm ve felsefede kullanılan cedel yönteminin belâğatçıların üslûbunu zaman zaman etkilemesi, söz konusu etkileşimi gösteren diğer faktörlerden biridir. Beyân disiplininde felsefi hüsün, me'ânî disiplininde hakikî ve mecâzî fâil, mecâz-ı mürsel başlığında işlenen sebep-müsebbep ilişkisi ve daha birçok detay belâğatın bu ilimlerle ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır.³⁰

Belâğatta öne çıkan âlimlerin birçok alanda olduğu gibi kelimada da yetkin kişiler olmaları, retorik meselelerde felsefî-kelâmî perspektifin etkili olmasını sağlayan en önemli faktörlerden biridir.³¹ Hatta buradan hareketle belâğatın kelâmcıların himaye ve gözetiminde geliştiği ifade edilmektedir.³² Belâğat ilkelerini nahvî temellere dayandırıp felsefesini yapan Cürçânî (ö. 471/1078)'nin münazara ve cedel ilmindeki tartışmasız üstünlüğü bunun güzel bir örneğidir.³³ Bısr b. Mu'temir'in kelâm ve münâzara âlimlerinin ileri gelenlerinin hatiplerden daha hatip oldukları gibi belâğatçıların birçoğundan daha belîğ oldukları biçimindeki mukayesesi de bu etkileşimi göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir.³⁴

²⁵ Dayf, Şevkî (1965), *el-Belâğa*, Kâhire: Dâru'l-me'ârif, s. 288.

²⁶ Not: Tâhâ Hüseyin bu iddialarını Kudame b. Ca'fer'in, *Nakdu'n-nesr*, adlı eserine yazdığı mukaddime kısmında ele almıştır. Ca'fer, Kudâme b. (1980). *Nakdu'n-nesr*, Beyrût: Dâru'l-kutûbi'l-ilmîyye, s. 31.

²⁷ Selâme, İbrâhim (1950), *Belâğatu Aristo*, Kâhire: Mektebetu Anclo Mısıriyye, s. 254.

²⁸ Hızır, Nusret (1981), *Felsefe Yazıları*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, s. 229.

²⁹ Aristoteles (1989), *Organon I Kategoriyalar*, çev.: Hamdi R. Atademir, İstanbul: MEB. Yayınları, s. 8.

³⁰ Hullî, Emîn (1961), *Menâhîcu tecdîd fi'n-nahv ve'l-belâğa ve't-tefsîr ve'l-edeb*, Kâhire: Dâru'l-ma'rîfe, s.147.

³¹ Hullî (1961), *Menâhîcu tecdîd fi'n-nahv ve'l-belâğa ve't-tefsîr ve'l-edeb*, s.129.

³² Ahmed Matlûb (1973), *Menâhîcu belâğîyye*, Kuveyt: Vekâletü matbuatü'l-câmîyye, s. 255.

³³ Şevkî Dayf (1965), *el-Belâğa*, Kâhire: Dâru'l-me'ârif, s. 162.

³⁴ Câhız (1998), *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 139.

Müslüman âlimler; Aristo mantığını geliştirerek hukuk, kelâm, felsefe gibi ilimlerin yanı sıra edebî ve retorik nitelikli çalışmalarda da kullanmışlardır. Abbasiler döneminde babası gibi saray kâtibî olan Kudâme b. Ca'fer, Yunan mantığını Arap belâğatına uyarlamaya çalışan âlimlerden biridir. En önemli edebî eserlerden *Nakdu'n-Nesr*'de kıyâs ile ilgili bölümde had, fasl, beyân türlerinden bahsetmekte³⁵, zaman zaman Homeros ve Aristo gibi Yunan şair ve filozoflara atıfta bulunmaktadır.³⁶ Bununla birlikte, belâğatle ilgili argümanları çoğunlukla Kur'ân, Hadis, Arap şiiri, atasözü gibi asli kaynaklara dayandırmaktadır.³⁷

Arap dilli belâğatının gelişim evresinin önemli şahsiyetlerinden Ebû Hilâl Askerî (ö. 395/1004), belâğat araştırmalarında biri edebî diğeri kelâmî olmak üzere yönlemsel açıdan farklı iki ekolden bahsetmektedir. Edebî ekolün hakîm olduğu retorik araştırmalarda, felsefî ölçütler ve mantikî ilkelerden ziyade sanatsal zevke, güzel duyguya daha çok önem verilmektedir. Nesir ve şiirden çokça istişhadın yapıldığı bu ekolde edebî formlar, söz sanatları ve edebî tenkit öncelenmekte; kelâmî ekole nazaran tanım, kaide ve başlıkların taksimi gibi konulara daha az değinilmektedir. Bu nedenle 'icâz konusuyla ilgili değerlendirmelerde edebî üslup hâkim olmaktadır. Kelâmî ekolde ise cedel, lafzın tahdidi, doğru ve hassas tanım gibi hususlar öne çıkmaktadır. Sözü güzelliği ya da çirkinliği ile ilgili hususlarda hüküm verirken mana güzelliği ve zevkî hükümlerden ziyade felsefî ölçütler ve mantikî kaideler hâkimdir.³⁸ Kelâmî ekole en güzel örnek olarak Kudâme b. Ca'fer'in *Nakd-ı Şi'r* adlı eseri verilebilir. Bu eserde, mantikî yöntem daha belirgin bir biçimde kullanılmaktadır. Mesela; *medhten* bahsettiğinde Eflatun'un akıl, şecaat, adl ve iffetten oluşan fedâil-i erbaâsının esaslarına öncelik vermektedir. Buna göre medhi amaçlayan bu esaslar doğrultusunda kişiyi övüyorsa tam isabet etmiş olmakta, şayet bunları nazar-ı itibara almıyorsa hata yapmış olmaktadır.³⁹ Edebî ekole örnek olarak da Abdullah b. Mu'tez'in, *el-Bedi'* adlı eseri verilebilir. Bu eserde tanımlar kısa tutulurken buna mukabil Kur'ân, Hadîs, Sahabe sözü ve cahiliye şiirinden birçok istişhad yapılmaktadır.⁴⁰ Kelâmî ekole nazaran bu ekolün daha egemen olduğu belâğatçılardan Cürçânî, *Esrâru'l-belâğâ*'da beyân üslupları ve bunlar arasındaki mukayeseye önem vermekte; bunları ince ve estetik duygularla yorumlamaktadır. Kendisinden sonraki eserlerde hâkim olan felsefî-mantikî üsluptan ziyade belâğatın ruhuna uygun edebî ve ilmî bir üslûbun hâkim olduğu müşahede edilmektedir.⁴¹ Bununla birlikte zaman zaman eserlerinde kullandığı mantıksal ifadeler, onun mantık ilkelerine ve termilojisine hâkim olduğunu açıkça göstermektedir. Hatta Şevkî Dayf bunu abartılı görmekte, onun mantıktan etkilenmesinin felsefeyle karışık nahvin dile taşıyamayacağı bir yük yüklenmesine sebep olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu yaklaşım biçimi, Arapça üslupların akli tecrübe ve felsefî yorum biçimine dönüşmesini sağlamıştır.⁴²

Çeşitli ilimlerde söz sahibi olan Sekkâkî, belâğatı sistematize ederken mantık ilkelerinden çokça yararlanmışır.⁴³ *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eseriyle belâğatı, mantık kurallarının hâkim olduğu yeni bir forma dönüştürmüştür. Konu başlıklarını oluştururken mantık konuları arasında yer alan hadd ve istidlâl ile ilgili değerlendirmeler yapmaktadır. O, belâğat ve mantık arasındaki ilişkiyi şu ifadelerle ortaya koymaktadır: "Terkipsel ifade biçimlerinin istidlâlî boyutunun incelenmesi ve özelliklerinin bilinmesi me'ânî ve beyân âlimlerinin bilmesi gereken hususlardandır."⁴⁴ Ayrıca belâğat ve mantığı aynı bölümde ele alması, retorik ilkeleri mantık zemini üzerinde yeniden inşa ettiğini göstermektedir. Sekkâkî'nin sistematizasyonu daha da geliştiren Hatîb el-Kazvinî de belâğata nihaî şeklini (beyân, bedî', me'ânî) verirken mantıktan yararlanmışır.⁴⁵

Özetle; Arap belâğatının doğuşundan tekâmülüne kadar geçen bütün evrelerde Yunan mantık ve felsefesinden etkilendiği şeklindeki genel ve kesin yargı çok da gerçekçi görülmemektedir. Özellikle ilk dönem belâğat merkezli çalışmaların yabancı etkilerden uzak, tamamen kendine özgü bir süreçte geliştiği söylenebilir. Ancak termilojisini ve sistematizasyonu geliştirdiği tekâmül evresinde, bahsi geçen ilimlerden istifade ettiğini gösteren somut veriler olsa da bu durum, Arap belâğatının özgünlüğünü ve orijinalitesini olumsuz etkileyecek nitelikte olmamıştır.

³⁵ Kudâme b. Ca'fer (1980), *Nakdun'n-nesr*, Beyrût, Dâru'l-kutûbî'l-ilmîyye, ss.19-28; Şevkî Dayf (ts), *Bahsu'l-edebe*, Kahire: Dâru'l-me'arif, s. 81.

³⁶ Kudâme (1980), *Nakdun'n-nesr*, s. 80.

³⁷ Nasrullah Hacımüftüoğlu (1993), "Belâğat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar", AÜİFD, sayı 11, s. 282.

³⁸ Hullî (1961), *Menâhucu tecdüd fi'n-nahvo ve'l-belâğâ ve't-tefsîr ve'l-edebe*, s.126.

³⁹ Kudâme b. Ca'fer Ebu'l-Ferec (ts), *Nakdu's-şi'r*, thk.: Muhammed Abdülmün'im Hafâcî, Beyrût: Dâru'l-kutûbî'l-ilmîyye, s. 95.

⁴⁰ Ahmed Mustafa Merâğî (1950), *Tarihu 'ulûmi'l-belâğâ*, Kâhire: Mektebetü Mustafa el-bâbî, s. 79.

⁴¹ Merâğî (1950), *Tarihu 'ulûmi'l-belâğâ*, s. 21.

⁴² Şevkî Dayf, *el-Belâğâ*, Kâhire: Dâru'l-me'arif, ss. 37-38.

⁴³ Dayf (1965), *el-Belâğâ*, s. 287.

⁴⁴ Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâceddîn Yusuf b. Ebi Bekr b. Muhammed (1987), *Miftâhu'l-'ulûm*, Beyrût: Dâru'l-kutûbî'l-ilmîyye, s. 543.

⁴⁵ Dayf (1965), *el-Belâğâ*, s. 358.

c. Arap Belâğatının Oluşumunda Yunan Retoriğinin Etkisi İddiası ve Bunun Değerlendirilmesi

Yunan retoriğinin Arap belâğatına etkisi iddiası ve bununla ilgili tartışmalara geçmeden evvel, retoriğinin tarihçesiyle ilgili kısa bir girişin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Retorik (belâgat), gerçekte insanlık aklı ve dili kadar eskilere gitmekle birlikte bir ilim olarak ilk defa Sicilya adasında ortaya çıkmıştır. Burada Corax ve Tisias tarafından uygulamalı bir biçimde eğitimi gerçekleştirilmiştir. Daha sonra, Gorgias ve Sofistler tarafından Atina'ya taşınmış ve burada daha çok gelişme imkânı elde etmiştir.⁴⁶ Aristo'nun *Rhetoric* isimli eseriyle farklı bir sürece girerek daha sistematik bir forma dönüşmüştür. Bu itibarla eser, klasik ve modern retoriğinin temeli kabul edilmektedir. İlk defa Nastûri bilgin Hunayn b. İshâk (ö. 298/910) tarafından Arapçaya tercüme edilen eser, eski Yunan retoriğinin Müslüman âlimlerce tanınmasını sağlamıştır.⁴⁷

Arap belâğatında Yunan retoriğinin etkisi iddiası, müstesrikler ve bazı dilbilimciler tarafından gündeme getirilmektedir. Buna göre Arap belâğatının doğuşundan tekâmülüne kadar bütün evrelerde, Yunan retoriğinin etkileri ve izleri görülmektedir. Tâhâ Hüseyin, belâğatın disipline edilmesinde katkısı olan şahsiyetler ve onların eserlerinden hareketle bunu temellendirmeye çalışmaktadır. Oldukça geniş bir çerçevede dillendirdiği iddiasını, belâğatın temel disiplinlerinden beyân, bedî' ve me'ânî'nin sırasıyla kurucularından Câhız, İbn Mu'tez ve Cürçânî ile sınırlayıp üç maddede özetlemeye çalışacağız:

Birincisi: Temkinli ve septik tutumlarına rağmen beyân âlimleri, Aristo'nun *Rhetoric* adlı eserinden vazgeçememişlerdir. Retoriğinin çeşitleri ve ona ilişkin meseleleri ancak bu eser vasıtasıyla anlayabiliyorlardı.⁴⁸ Arap belâğatının önemli dallarından beyânın kurucusu Câhız (ö. 255/869), Aristo'nun eserinden etkilenmiş ve ondan istifade etmiştir.⁴⁹ Belâğatın kurucularından olması itibarıyla Câhız'la ilgili bu iddia, bir yanda belâğatta orijinalite problemine yol açarken diğer yandan Yunan retoriğinin üstünlüğünü anımsatmaktadır.

İkincisi: Belâğatın temel disiplinlerinden bedî' ilminin ilkelerini tespit edip sistematize eden Abdullah b. Mu'tez'in (ö. 296/908), *el-Bedi'* adlı eserinde Aristo retoriğinden etkilendiğini ve Aristo'nun retorik ilkelerine göre belâğatı yeniden inşa ettiğine dair birçok veri bulunmaktadır.

Üçüncüsü: Abdu'l-Kâhir Cürçânî (ö. 471/1078), me'ânî ilminin esaslarını vazettiği *Delâilu'l-İcâz*'ı ve beyân ilminin konularını ele aldığı *Esrârü'l-Belâğâ'*yı eski Yunan kaynaklarından yararlanarak yazmıştır.⁵⁰

Tâhâ Hüseyin'in iddialarını ana hatlarıyla aktardıktan sonra şimdi de bunların değerlendirmesine geçebiliriz:

Belâğatın oluşumuna özgün yorum ve değerlendirmeleriyle önemli katkılar sunan Câhız'la ilgili iddialar, farklı açılardan eleştiriye tabi tutulmaktadır. Günümüz araştırmacılarından İbrâhim Selâme, Câhız'ın Aristo retoriğinden bazı şeylere muttali olabileceğini ancak bunun Arap belâğatının özgünlüğüne hâle getirecek bir nitelikte olmadığını söylemektedir. Zira dil ve edebiyattaki yetkinliği, fikir ve mana tertibindeki tartışmasız üstünlüğü, ansiklopedik âlim gibi daha birçok vasıfla öne çıkan Câhız'ın, belâgat ve terminolojisini oluşturma noktasında özgün çalışmaları ile ilgili herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır.⁵¹ İddiaların aksine onun Aristo retoriğinden haberdar olduğu şeklindeki tespit çok da net değildir. O, bir yandan *sahibu'l-mantık* (mantık sahibi) ifadesiyle Aristo'nun mantıkçı kimliğine vurgu yaparken öte yandan beyân âlimi vasfıyla bilinmediğini söylemesi söz konusu eserinden haberdar olmadığı sonucuna ulaşılabilir.⁵²

Arap belâğatını Aristo retoriğine dayandıranlar, belâğatın kavşak noktalarından birini temsil eden Abdullah İbn Mu'tez üzerinden bu iddialarını delillendirmeye çalışmaktadırlar. Belâğatın temel alanlarından bedî'in kurucusu olması itibarıyla onunla ilgili bu iddialar, basit dilbilimsel tartışmalardan öte Arap belâğatının orijinalitesini doğrudan ilgilendirmektedir. Tâhâ Hüseyin, Aristo'nun *Rhetoric* adlı eserinin Arapça'ya tercümesinden sonra *el-Bedi'* in kaleme alındığını iddia etmektedir. Dolayısıyla İbn Mu'tez'in bu eserden haberdar olmamasının mümkün olmadığını söylemektedir. Ona göre dikkatle incelendiğinde bu eserin, *Rhetoric*'in bazı bölümlerinin tercümesinden ibaret olduğu açıkça görülmektedir.⁵³ Ancak eserin mukaddimesindeki bazı tespitler, bu iddiaların çok da haklı gerekçelere dayanmadığını göstermektedir. İbn Mu'tez, bedî' ilminin herhangi bir şahıs tarafından icad edilmediğini ifade ederken aslında belâğatın aslı kaynaklarına dikkat çekmek istemektedir. Ona göre Kur'ân, Hadis, sahabe sözü ve mütekaddimûn şairlerin

⁴⁶ E. M. Cope (1867), *An Introduction to Aristotle's Rhetoric*, London: Cambridge, s.1.

⁴⁷ Hayatı hakkında bkz.: Hasan Kâtipoğlu-Mustafa Çağrırcı (2001), "İshak b. Huneyn" İstanbul: DİA, XII, 534.

⁴⁸ Kudâme b. Ca'fer, *Nakdu'n-nesr*, mukaddime s. 14.

⁴⁹ Abdul-Raof (2006), *Arabic rhetoric*, s. 37.

⁵⁰ Not: Tâhâ Hüseyin bu iddialarını Kudame b. Cafer'in, *Nakdu'n-nesr*, adlı eserinin mukaddime kısmında ele almıştır. Kudâme b. Ca'fer Ebu'l-Ferec (1986), *Nakdu'n-nesr*, ss. 1-32.

⁵¹ Selâme, İbrâhim (ts), *Belâğatu Aristo*, Kâhire: Mektebetu Anclo Mısıriyye, s. 65.

⁵² Câhız (1998), *el-Beyân ve't-tebyîn*, III, 27.

⁵³ Kudâme b. Ca'fer (1980), *Nakdu'n-nesr*, s.12.

şiiirlerinde bu ilim zaten vardı.⁵⁴ Bu ifadeleri belâğatın yabancı unsurlardan alınarak oluşturulduğu iddialarının birinci ağızdan açıkça reddi anlamına gelmektedir. Ayrıca cinâs, mutabâka gibi bedî sanatlarının mutekaddimûn belâğatçılar tarafından terimleştirildiğini, müteahhirûn âlimler tarafından daha da geliştirildiğini ifade etmektedir.⁵⁵

Aristo retoriği ve belâğatın detaylı bir mukayesesini yapan İbrâhim Selâme, İbn Mu'tez'le ilgili bu iddiaları tenkit etmektedir. Selâme, İbn Mu'tez'in *el-Bedi'* isimli eserinin telifiyle *Rhetorica*'nın tercümesinin yakın dönemlere denk geldiğini belirtmektedir. Ona göre *el-Bedi'* 'in yazıldığı tarihle (h. 274), *Rhetorica*'yı Arapça'ya tercüme eden İshâk b. Hunayn'ın vefatı (h. 260) mukayese edildiğinde İbn Mu'tez'in ondan istifade etmemesi kuvvetle muhtemeldir.⁵⁶ Aristo'nun metodolojisinden farklı daha basit bir yöntemi eserinde uygulayan İbn Mu'tez'in, onun tanımlamalarındaki mantıksal çerçeveden de oldukça uzak olduğu görülmektedir. Ona göre İbn Mu'tez, belâğatın menşeyini harici unsurlar yerine Kur'ân, Hadis ve câhiliye şiiiri gibi belâğatının kendine has kaynaklarında aramakta ve bunlarla istişhadda bulunarak Arap belâğatının orijinalitesini nazara sermektedir.⁵⁷ Hem muhteva hem de metodoloji açısından *el-Bedi'* de Yunan retoriğinin somut verilerini araştırdıktan sonra Arap belâğatı açısından bu eserin özgün olduğu sonucuna varmaktadır.

Abdu'l-Kâhir Cürçânî, bir yandan belâğatın temel dayanaklarını tespit ederken diğer yandan sistematüğini oluşturmaya çalışmıştır. Belâğat ilmi açısından oldukça önemli olan bu icraatları, onun Yunân felsefesi ve Aristo retoriğinden etkilenip etkilenmediği sorusunu önemli kılmaktadır. Tâhâ Hüseyin'e göre Arap belâğatının en önemli eseri *Esrârü'l-Belâğâ*'yı V. yüzyılda kaleme alan Cürçânî, bu eseriyle aslında Aristo'ya şerh ve ta'lik yapan bir felsefecidir. Yine ona göre Cürçânî'nin diğer eseri *Delâilu'l-İcâz*'ı okuyanlar, Arap dili kaideleri ile Aristo'nun üslûb ve cümle ile ilgili görüşlerini telif etmede onun isabetli ve verimli çabalarını itiraf edeceklerdir.⁵⁸ Diğer bir dilbilimci Emîn el-Hullî, kelâmî-felsefî düşüncelerin Arap belâğatının oluşumundaki etkisini geniş bir çerçevede değerlendirmiştir. Hullî'ye göre Aristo retoriğinden ve felsefesinden etkilenme bilinci oldukça eskidir. Bu nedenle belâğî konulara felsefî-kelâmî perspektiften yaklaşım biçimi, Câhız gibi mutekaddimûn âlimlerce de bilinmektedir.⁵⁹ Şevkî Dayf ise Aristo felsefesinin Cürçânî'nin eserlerine dönemin kültürü ve hocaları vasıtasıyla girdiğini öne sürmektedir. Hocaları Ebû Alî Fârisî ve İbn Cinnî'nin eserlerinden belâğî meseleleri özümsemiş, böylece Aristo'nun *Rhetorik* ve *Poetica* adlı eserlerinin muhtevsındaki retorik meseleler kendisiyle daha da parlak bir hal almıştır. Eserlerinin bazı yerlerinde geçen mantıksal ifadeler, Aristo mantık ilkelerine ve terminolojisine oldukça hâkim olduğunu göstermektedir.⁶⁰

Sonuç

Arap belâğatının, doğuşundan tekâmülüne kadar ki bütün evrelerde harici faktörlerden özellikle de mantık, felsefe, retorik gibi eski Yunan bilgi kaynaklarından etkilendiği şeklindeki mutlak ve genel bir yaklaşım, çok da doğru değildir. Özellikle belâğat ilkelerinin oluşmaya başladığı oluşum evresinde, bu iddiayı destekleyecek yeterli argümanın olmadığı söylenebilir. Zira Ebû Ubeyde, Câhız ve İbn Mu'tez gibi şahsiyetlerin temsil ettiği bu evrede retorik çalışmaların merkezinde Kur'ân'ın i'câzî boyutunu anlamaya yönelik çabalar yer almaktadır. Bu evrede, tamamen özgün bir üsluba sahip Kur'ân'ın belâğî yönünü eski Yunan felsefesi ve mantığından hareketle izah etme çabaları olmadığı gibi böyle bir okuma biçimine de ihtiyaç duyulmamıştır. Arap dili belâğatını, eski Yunan kaynaklarına dayandırıp özgünlüğünü tartışmalı kılmak, oryantalist düşüncenin tezahüründen başka bir şey değildir. Dolayısıyla ilk dönem dilbilimsel çalışmaların yabancı etkilerden uzak, tamamen kendine özgü bir süreçte gerçekleştiği rahatlıkla söylenebilir.

Arap belâğatı, terminolojisini ve sistematüğünü oluşturduğu gelişim evresinde ise mantık, felsefe, retorik gibi ilimlerden istifade etmiştir. Bu da tamamen Kur'ân, Hadis ve eski Arap şiiiri gibi özgün kaynaklar üzerine inşa edilen Arap belâğatının ilkelerinin sistematize edilmesi ve kolay anlaşılması için farklı yöntemlerin geliştirilmesinden başka bir şey değildir.

Kaynakça

- ABDU'L-RAOF, Hussein (2006). *Arabic Rhetoric*, New York: Routledge.
ARİSTOTALES (1989). *Organon I Kategoriyalar*, çev. Hamdi R. Atademir, İstanbul: MEB. Yayınları.
ASKERİ, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl (1952) *Kitâbu's-sinaateyn el-kitâbe ve'ş-şî'r*, thk. Ali Muhammed Bicâvî- Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, Kâhire: Dâru ihyâi'l-kutubi'l-Arabiyye.
AVN, Hasan (1952). *el-Luğat ve'n-nahv*, İskenderiyye: Matbaatu Ruyâl.
BROCKELMANN, Carl (ts.). *Tarihu'l-edebi'l-Arabî*, çev. Abdu'l-Hamid Neccâr, Kâhire: Dâru'l-me'ârif.
CÂBİRİ, Muhammed 'Abid (2002), *Tekvînu 'Aklî'l-Arabî*, Beyrut: Merkezu dirâsât el-vahdetu'l-Arabiyye.
CA'FER, Kudâme b. (1980). *Nakdun'n-nesr*, Beyrût: Dâru'l-kutûbi'l-ilmîyye.

⁵⁴ İbn Mu'tez (1982), *Kitâbu'l-bedî*, s.1; Ayrıca bkz. Selâme, *Belâğatu Aristo*, ss. 67-71.

⁵⁵ İbn Mu'tez (1982), *Kitâbu'l-bedî*, s. 2.

⁵⁶ Selâme (ts), *Belâğatu Aristo*, s. 72.

⁵⁷ Selâme, (ts), *Belâğatu Aristo*, ss. 67-75.

⁵⁸ Kudâme b. Ca'fer (1980), *Nakdu'n-Nesr*, Mukaddime s.15.

⁵⁹ Hullî, *Menâhîcu teccîd fi'n-ahv ve'l-belağa ve't-tefsîr ve'l-edeb*, ss. 155-157.

⁶⁰ Dayf, *el-Belâğa*, s. 167.

- CÂHİZ, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî (1998). *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire: Mektebetu'l-Hancî.
- COPE, E. M. (1867). *an Introduction to Aristotle's Rhetoric*, London: Cambridge.
- CORCÎ, Habib Zeydân (ts). *Târîhu âdâbi'l-luġati'l-Arabiyye*, Kâhire: Dâru'l-Hilâl.
- DAYF, Şevkî (1965). *el-Belâġa*, Kâhire: Dâru'l-meârif.
- _____ (2005). *Medârisü'n-nahviyye*, Kâhire: Dâru'l-me'ârif.
- _____ (ts). *Bahsu'l-edebî*, Kahire: Dâru'l-me'ârif.
- EBÛ'L-FEREC, el-Baġdâdî Kudâme b. Ca'fer (1986). *Nakdu'n-nesr*, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiiyye.
- _____ (ts). *Nakdu's-şî'r*, Thk. Muhammed Abdülmün'im Hafâcî, Beyrût: Dârü'l-kutubi'l-ilmiiyye.
- EMÎN, Ahmed (1933). *Duha'l-İslâm*, Kâhire: Mektebetu nahdati'l-Mısriyye.
- ENBÂRÎ, Ebü'l-Berekât Kemâleddîn Abdurrahmân b. Muhammed (1985). *Nüzhetu'l-elibbâ fi tabakâti'l-udebâ*, Ürdün: Mektebetu'l-Menâr.
- HACIMÜFTÜOĞLU, Nasrullah (1993). "Belâġat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar", *AÜİF Dergisi*, sayı 11.
- HAMED, Ğânim Kaddûrî (1982). *Resmu'l-mushaf*, Bağdad: Lecnetu'l-vataniyye.
- HASAN, Abbas (1971). *el-Luġatu ve'n-nahw beyne'l-hadîs ve'l-kadîm*, Kâhire: Dâru'l-me'ârif.
- HIZIR, Nusret (1981). *Felsefe Yazıları*, İstanbul: Çaġdaş Yayınları.
- HULLÎ, Emîn (1961). *Menâhucu tecdîd fi'n-nahw ve'l-belâġa ve't-tefsîr ve'l-edeb*, Kâhire: Dâru'l-ma'rife.
- İBN MU'TEZ, (1982). *Kitâbu'l-bedî'*, Beyrut: Dâru'l-Mesire.
- KÂTİPOĞLU, Hasan-ÇAĞRİCİ, Mustafa (2001). "İshak b. Huneyn", İstanbul: DİA, c. XII, s. 534.
- MAHZÛMÎ, Mehdi (1986). *Halîl b. Ahmed el-Ferahidî a'maluhâ ve menâhicuhâ*, Beyrût: Daru'r-ra'd el-Arabî.
- MATLÛB, Ahmed (1973). *Menâhucu belâġiye*, Kuveyt: Vekâletü matbuatu'l-câmiyye.
- MERAĖÎ, Ahmed Mustafa (1950). *Tarihu 'ulûmi'l-belâġa*, Kâhire: Mektebetü Mustafa el-bâbî.
- SEKKÂKÎ, Ebû Ya'kub Sirâceddîn Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed (1987). *Miftâhu'l-'ulûm*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiiyye.
- SELÂME, İbrâhim (1950). *Belâġatu Aristo*, Kâhire: Mektebetu Anclo Mısriyye.
- TANTAVÎ, Muhammed (1995). *Neş'etu'n-nahw ve tarîh-i eşheri'n-nuhât*, Kâhire: Dâru'l-me'ârif.
- YÂKÛT, Ahmed Süleyman (1994). *Zâhîretü'l-i'râb fi nahvi'l-Arabî*, İskenderiyye: Dâru'l-marifeti'l-camiyye.
- VERSTEEGH, C.H.M. (1977). *Greek Elements in Arabic Linguistic Thinking*, Leiden: E.J. Brill.